

КНИГИ, ЩО ДОПОМАГАЮТЬ ЖИТИ

24 лютого 2022 року почалася путінська «спецоперація», внаслідок якої росія намагається знову вступити в русло тієї ріки, яка з XVI століття пов'язала Русь-Україну з Московщиною.

Росія в XXI столітті вже перетворилася на «рашію» з малої літери. А в нашому домі з'явилися книги, пов'язані з професійною журналістською діяльністю одного з авторів (Надія Константінова).

Привертала увагу наукове видання *Ольги Хоменко* «Далекосхідна одіссея Івана Світа» та книга *Тамари Вронської* і *Олени Стяжкіної* «Мінусники: покарані простором». Цікавими виявилися й дві книги *Оксани Кісь* про традиційну українську культуру. Ці книги разом з іншими зайняли почесне місце разом з випусками журналу «Світогляд» на робочому столі поруч з комп'ютером.

Валентин Шерстюк
доктор хім. наук, професор,
Інститут фізичної хімії
ім. Л. В. Писаржевського
НАН України, м. Київ

На зворотній сторінці книги «Далекосхідна одіссея Івана Світа» розміщено фото *Ольги Хоменко*, докторки філософії (Токійський державний університет, 2005) та запрошеної дослідниці Гарвардського університету (2018–2020) з рецензією відомого історика, професора *Сергія Плохія* – директора Українського наукового інституту Гарвардського університету, США: «Книга *Ольги Хоменко* вихоплює з небуття і повертає в Україну цілий світ української еміграції на Сході, про який ми знаємо дуже мало, а маємо знати якомога більше. Сьогодні, коли країна і суспільство заново відкривають себе у складних відносинах між глобальним Сходом та глобальним Заходом, надзвичайно важливо зрозуміти, як це робили наші попередники. Ця книга якраз про це» [1].

Пригадується як виникло бажання довідатись про вихідця з українського села Вороніжчини *Василя Єрошенка*, який на початку XX століття, будучи сліпим, без поводиря, здійснив мандри на Чукотку, далі до Китаю (Хіна), де вивчив хінську мову і помандрував далі до Японії, де оволодів мовою Ніппон. Подумалось, що у цій царині буде якась інформація про сліпого малороса Єрошенка. Але виявилось, що мова йде не про одіссею *Гомера*, не про Енея *Вергілія* чи *Івана Котляревського*, а про гідну подиву одіссею уродженця Куп'янська, який здійснив не менш карколомну одіссею – від малороса *Івана Світланова* до українця *Світа* – гідного, аби про нього і описаних ним людей ми знали і пам'ятали.

Оповідання сходовознавиці *Ольги Хоменко* про мандри Івана Світа читається з величезним захопленням. Але не менш цікавим є і сам твір журналіста, колекціонера подій Івана Світа про різноманітні процеси на Зеленій Україні, в Маньчжурії, Китаї, Японії, США. Наукове видання містить низку унікальних архівних матеріалів. Серед них і книга Івана Світа «Скорочена історія українського руху на Далекому Сході (Азія)» на с. 207-410. Цікаво описує він долі багатьох людей.

Найбільш помітною (в розділі III книги Івана Світа про повстання українських організацій) фігурою серед далекосхідних українців, безперечно, був *Дмитро Боровик*. Деякі дані про його життя наводить Іван Світ нижче: «Народився він 26 жовтня 1876 року в с. Булакове Полтавської волості на Херсонщині. Батько Боровика був звичайний селянин, який через рік після народження Дмитра-сина був рекрутований на балканську війну й повернувся звідти сліпим. Але, не дивлячись на загублення зору, старий взявся вчити синка грамоти, й так йому вдалося підготувати Дмитра до іспитів в середню школу, куди він дуже хотів улаштувати свого сина. На восьмому році життя Дмитро вступив в реальну школу Св. Павла в Одесі, яку закінчив з великим успіхом, а після укінчення вступив до Рижської політехніки на агрономічний відділ» (орфографію і стиль викладання збережено).

Ще з малих літ Дмитро Миронович Боровик полюбив рідний край і тому вже юнаком-студентом вступив до української партії «Крупівці». Він був тоді студентом 3-го курсу й якраз перебував у літні місяці у батька. Після закінчення студій в Політехніці вступив до Одеського університету на фізико-математичний факультет

Надія Константінова
журналістка

Презентація книги Ольги Хоменко «Далекосхідна одіссея Івана Світа» (видавництво «Laurus»), Київ.
Київ, Українформ, 21 грудня 2021 р.

й почав брати участь в громадському житті, перебуваючи в Одесі. В 1906 р. він закінчив студії, але не довелося йому використати свої знання, бо був заарештований царською поліцією і просидів майже рік у в'язниці в Одесі. Суду не призначали. Щоб добитися рішення своєї долі, Дмитро оголосив голодовку, й тільки після цього призначили суд, що відбувся восени 1907 року. Присудили йому заслання в Туруханський край в Сибіру. У часи заслання ця надзвичайно активна людина готувалася до державних іспитів за вищу школу, й коли закінчився термін заслання у вересні 1912 року він уже 10 жовтня того ж таки року виїхав до Європи. По дорозі навідався до Риги, де здав іспити та отримав звання «вченого агронома» й повернувся до батьків. Тільки в 1916 році приїхав у Владивосток як фізик та поступив на роботу у Владивостоцьку фізичну обсерваторію. Його праця для українського діла проходила на очах у сотень українців й показала, що Дмитро Боровик був одним з найбільших українських патріотів Зеленого Клину та людиною, яка ставила певну політичну програму для його здобуття як української землі. Правда, належну підтримку він мав далеко не завжди серед суспільства, що часто його не розуміло як слід. Це дуже добре видно по справі видавання часопису «Українець на Зеленому Клині», що довгий час виходив завдяки виключно відданості та терпимості його творця та редактора.

В іншій частині своєї «Скороченої історії українського руху на Далекому Сході (Азія)» Іван Світ зазначав: «Що ж торкається української преси в 1917 році, то існували такі періодичні органи українських організацій або приватні. «Українець на Зеленому Клині», котрий редагував та видавав власними коштами Дмитро Боровик, заснований раніше всіх інших ще в квітні 1917 р., коли 30 дня вийшло перше його число... Українська ця преса була дуже бідна та не могла навіть налагодити своєї регулярності. Найкраще редагований та багатий по змісту, як рідно ж й своїми політичними ставленнями, був часопис **Д. Боровика**, але видавався він жертвенною працею й засобами незабезпеченої

людини, що мала, крім того обов'язки по своїй праці в Метеорологічній обсерваторії, де працював як фізик».

Ось така розлога цитата з журналістичної книги Івана Світа, розпочатої в Харбіні і закінченої (точніше, продовженої) в США. А доступною читачеві вона завдячує Ользі Хоменко. Наше ж зацікавлення долею звичайних і водночас неординарних українців ґрунтується і на тому, що в професійній діяльності (фотохімія і поліграфія) одного з авторів статті (Валентин Шерстюк – **Ред.**) є цікаві розробки нових фотохімічних технологій запису інформації, включаючи виготовлення поліграфічної продукції для людей з інвалідністю зору з використанням тактильних методів [6]. Ця робота поєднана з діяльністю Університету «Україна», який був заснований колишнім ректором КПІ та першим міністром освіти і науки в Україні **Петром Таланчуком**, який сприяв вищій освіті людей з інвалідностями. Тому й доля сліпого українця Василя Єрошенка в Китаї, Чукотці й Японії (про якого в дослідженні Ольги Хоменко не йдеться), як і описана Іваном Світом доля сім'ї Дмитра Боровика, не можуть залишити незворушними нас, читачів.

Зверніть увагу на художнє оформлення книги Ольги Хоменко, починаючи з вигляду Сонця на обкладинці (вона виконана з використанням технології фотозакріплення лаків і фарб) як символу країни Сонця, що сходить (Ніппон). На форзаці видно край Сонця, що сходиться, до якого мчить поїзд за маршрутом від Куп'янська через Харків, де Іван Світ здобував незакінчену вищу освіту. Далі він прибув у Владивосток – край Зеленої України, й далі – до Харбіна і вже пароплавом до Токію, Шанхаю, а далі – до Тайбею в Тайвані і до Аляски з містом Джуно та канадськими містами Едмонтона, Ванкувера й Торонта і атлантичного Нью-Йорка і Сієтла. На нахзаці – Японські острови на берегах Ніппонського моря та Тихого океану з хвилями форзаці і казкової легендарної Медузи унаочнюють не тільки далекосхідну, але й світову одіссею українця Івана Світа.

Презентація книги Тамари Вронської та Олени Стяжкіної «Мінусники: покарані простором» (видавництво «Темпора»). «Книгарня Є», 27 грудня 2021 р., Київ.
<https://www.youtube.com/watch?v=RtD42rW9ooQ>

Повертаємось до книги з доволі дивною назвою «Мінусники: покарані простором» авторок **Тамари Вронської** та **Олени Стяжкіної** [2]. Авторки досліджують історію цього вербального та соціального витвору радянської тоталітарної держави про особливу категорію громадян «країни Рад», яких було віднесено до «соціально небезпечних» й покарано примусовим видаленням з місць постійного проживання та відбуттям покарання у системі ГУЛАГ. Дослідниці не раз переконувались, що термін «мінусники» невідомий широкому загалу. У вступі до книги мовиться, що люди по-різному промовляли своє незнання. Молоді колеги-історики говорили про нього з певним соромом. Люди, для яких історія не є фахом, навпаки, із дитячою зацікавленістю: «Яке дивне слово! І кого так називали?». Тут можна говорити про забуття та віктимність (жертвовність). «І якщо забуття, ймовірно, не найгірший і цілком природний варіант виходу з тривалої спадкової травми колоніальної залежності, то віктимність, на жаль, теж цілком зрозуміла – сценарій поганій і контр-продуктивний».

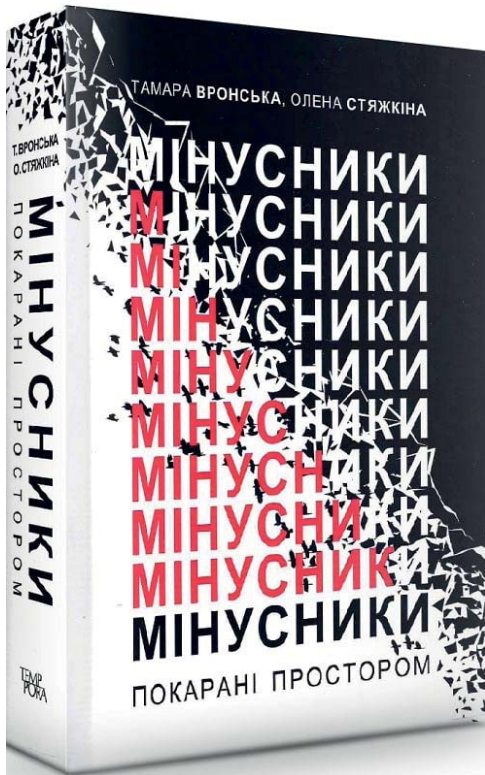
«А чому невидимість, або ігнорування, мінусників можна поставити в один ряд із віктимністю?» – ставлять запитання авторки і дають відповідь: «Тому що згода на неважливість, «сліпу зону» для «маленького покарання» означає певний суспільний договір, згідно з яким масштабне порушення людських законів – неприпустиме, а «маленьке» (адже всі живі) – майже норма. Саме цей, сформований за замовчуванням, суспільний договір, у якому злочини проти людяності градуються на «важливі» й «не важливі», формує і віктимність, і її тяглість. Власне, саме тому незнання того, ким були мінусники – ніби «маленькі» жертви радянського терору – викликає смуток».

Звернув увагу (**В.Ш.**) на вихідні дані видавництва «Темпора»: «Підписано до друку 03.04.21». Виходить, залишається менше року до 24.02.2022 року.

Тамара Вронська й Олена Стяжкіна вкупі з видавництвом звертаються до нашої пам'яті і водночас до світової громадськості про покарання гебітської Росії-Московщини за минуле і повторне непокаране зло – утворення мільонів сучасних мінусників! У дослідженнях як Ольги Хоменко, так і Тамари Вронської та Олени Стяжкіної, сучасне життя на окупованих територіях підтверджує незмінність планів росії. Цікавим є короткий історичний нарис «Виселення й вигнання в історії Європи» з символами покарання простором в античні часи, в середні віки й ранньомодерну добу, а також на українських землях під владою імперій та в добу національно-визвольних змагань.

Вигнанець, блукач, утікач – один із найдавніших фольклорних, епічних та літературних образів європейської цивілізації. Навіть описані **Гомером** в поемах «Іліада» та «Одісея» події (с. 35 в [2]) і нібито різні події ХХ століття у двох книгах [1, 2], до яких звичайно можна віднести і книгу «Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти» [3], складають актуальне поле для досліджень.

Отже, даємо слово **Оксані Кісь**: «Ідея, яка лягла в основу цієї книги, зародилася у моїй голові майже 20 років тому дякуючи звичайній українській жінці **Марії Шангутовій** (1923 р.н.) з села Денеши на Житомирщині. У 2002 р. я записувала її спогади про примусову працю у нацистській Німеччині для міжнародного усно-історичного проекту. Вже після завершення інтерв'ю у неформальній розмові за чаєм виявилось, що після повернення на батьківщину цю жінку звинуватили в колаборації, засудили, й відправили в

табори ГУЛАГу, адже вона фактично добровільно зголосилася їхати до Німеччини вслід за своїм примусово вивезеним чоловіком, оскільки була вагітна».

Оксана Кісь від 1994 року досліджує гендерну проблематику української історії та історичної етнології. Вона, до речі, є президенткою Української асоціації дослідників жіночої історії та співзасновницею Української асоціації усної історії.

Прочитавши початок книги [3], один із авторів (В.Ш.) наугад розкрив її і потрапив на стор. 182 – «Взаємодопомога, солідарність, сестринство», а перед цим – «Люддяність і жіночість у неволі» і розповідь про пересильний табір «Бухта Ваніно» поблизу Охотського моря. Історія **Іванни Мащак** про те, як у таборі Бухта Ваніно «блатні», які посеред ночі вчинили розбійний груповий напад на барак, в якому оселили новоприбулий етап політ'язнів-галичанок, отримали організовану відсіч завдяки тому, що посестри попередили про таку загрозу. Як і спогади **Стефанії Костюк** про потерпання від «битовичок» у пересильній тюрмі у Львові: «*Наші дівчата з дому мали харчі, речі в мішках, а ті все крали. То я й кажу: «Дамо їм відсіч». Стали ми в кільце, а ті на нас...*

Згадалися студентські роки, коли через кілька десятків років потому я (В.Ш.) стояв у Магадані в бухті Ваніно. Старший науковий співробітник з Києва вже знав, що тут були концентраційні табори з каторжанами-невільниками. Пізніше я довідався, що звідси мали доставити на Велику землю **Сергія Корольова** – невільника, що був каторжником. За наказом з Москви його мали доставити на останньому перед довгою зимівлею пароплаві, який відправлявся перед довгою зимою. Коли конвоїри з зеком дісталися Ванінського порту – місця, на якому я тоді стояв у Магадані, – Сергій Корольов побачив, що пароплав уже впливає з бухти. Довелося повертатися на каторгу. Потім стало відомо, що той пароплав потрапив у шторм. Команда корабля і конвоїри, які згідно з інструкцією задралі

трюми з зеками, були врятовані американцями. А люди в трюмах загинули. Так доля вберегла майбутнього Головного конструктора першого супутника Землі і першого пілотованого корабля у космос.

Привернула увагу в книзі інформація про творчість – вишивання, малювання – і його соціальні функції. За словами авторки, невільницька творчість стала особливим феноменом жіночого досвіду політичного ув'язнення – вона допомагала жінкам витримувати безпрецедентні фізичні та психологічні випробування. Жіноча творчість сприяла тому, що українки проявляли свою українскість: легко впізнавані українські пісні, вишивка, вірші, а також перекази літературних творів, читання і самоосвіта. Вишивання, малювання, чи інші художні таланти могли стати для жінки додатковим ресурсом для виживання. Згадується про талановиту художницю **Катерину Трейман** з Румунії, яка мала слабе здоров'я і виживала завдяки малюванню портретів та листівок для інших невільниць. Вони підготовували мисткиню. Згадується про іншу художницю **Ольгу Константинову** та її чудову мазаїну, що викликала усмішку невільниць, але давала бідній Ользі додатковий шматок хліба (с. 160). У книзі наведено 87 фото тюремних вишивок і листівок.

Для українських жінок було важливо зберегти національну ідентичність, чому сприяла християнська віра. Спів народних і невільницьких пісень та творчість були засобом проти дегуманізації та способом зберегти людяність і жіночість в неволі. Важко уявляти проблему материнства, розлуку з дітьми і питання невільницьких дітей. Що означало – бути матір'ю в неволі? Материнство за ґратами: благословення чи прокляття?

Оксана Кісь зазначає, що українські дослідники історії ГУЛАГу досі мало уваги приділяли досвідові політичного ув'язнення. Винятком є хіба доробок знаної нам **Тамари Вронської**, яка спробувала простежити долі жінок, засуджених як дружини і члени родин «зрадників батьківщини» (с.13).

Інша книга Оксани Кісь «Жінка в традиційній українській культурі» пояснює те, чим характерні українці в темах, які є актуальними в нинішньому тривожному і героїчному житті. У фокусі дослідження – функції та повноваження, права і обов'язки жінки на різних етапах життєвого циклу (дівчинка, дівчина, жінка, баба). Зосереджено увагу на процесі гендерної соціалізації дівчат. Розкрито особливості нормативних (дівчина, дружина, мати, господиня) і девіантних (вдова, самотня матір, відьма) жіночих соціальних ролей у сім'ї та сільській громаді, що можна прослідкувати за розділами (частинами). У першій частині – жіночі студії в народознавстві. Частина друга завершується розділом «Дівчина: іспит на зрілість». Частина третя: «Звичайна жінка» з підрозділами – Дружина, Господиня, Мати, Баба (жінка на схилі років). Частина четверта: «Інакша Жінка» з підрозділами: Покритка (доля самотньої матері), Вдова, Відьма (життя на маргінесі).

На проблему соціальної нерівності між чоловіками та жінками звертав увагу ще **Михайло Грушевський**: «Першим актом нерівності в середині роду-племени є поневолення жінки, яка дуже часто являється і першим невільником, і першою домашньою худобою, використовуваною в хазяйстві як фізична сила». Оксана Кісь звернула увагу на дослідження видатної вченої **Катерини Грушевської**, котра вказала на головну ваду гуманітарної науки, яка

На тумбочці біля комп'ютера тривалий час знаходиться книга **Тані Малярчук** «Забуття» [5] з гідним пошануванням Додатком «Старого Лева»: «Одісея архівної спадщини В'ячеслава Липинського» з публікації «Свобода», 1983, числа 41–42. Це той час, коли Іван Світ співпрацював з редакцією американської газети «Свобода».

Завершує свою книгу «Забуття» Таня Малярчук так: «Газета «Свобода» у червні 31-го (хоча цієї дати не могло бути!) надрукує чорними літерами на першій шпальті рядок: «Помер В'ячеслав Липинський», щоб колись пізніше я (героїня роману «Забуття») його прочитала і не знала, про кого йдеться. Аж тоді час переможе мене. Синій кит закриє свою пащу і попливе далі. Гігантський синій кит забуття».

Я знімаю капелюха перед Танею Малярчук. Забуття імені **В'ячеслава Липинського** для мене, мешканця вулиці Святославської (Чапаєва після Другої світової війни), що нижче вулиці Ярославів Вал і яка повернулася вже з новим іменем ХХІ століття: «Вулиця В'ячеслава Липинського», не відбулося. Синій кит забуття проплив далі – забуття не відбулося!

Звертаюсь ще до книги «Халіфат і Сівера: топонімічний слід в Україні» **Костянтина Тищенка**. Цікавими є один з епіграфів «Перешкодою до нового знання стає не те, чого ми не знаємо, а те, що знаємо. **К. Бернар**» та висловлення в цитованій книжці: «У своєму звичайному стані... наука спирається не лише на істину, але й на помилки. **Й. Юнг**».

Останнє звернення до книги К. Тищенка спонукає до повторного читання Передмови і бажання написати спогади про зустріч з Костянтином Тищенком. Отже треба підготувати есей-нарис, що спонукатиме **Надію Константінову** на журналістичне дослідження, подібне до спроб Івана Світа.

PS. Знане й незнане для особистого сприйняття. Населені пункти Застугна – родинне бабусі Надії – **Віри Сабодаш-Шерстюк**, а Западінка – родинне дідуся Надії **Петра Шерстюка**. Цікаво, що дідусь Надії, а мій батько Петро Шерстюк, призваний в молоді роки до армії, проходив службу на Приамурщині в той час, як Іван Світ був у Харбіні на Далекому Сході. Це все спонукає замислитись над питанням, хто ми є? Чи всі українці в Україні та поза нею усвідомлювали себе і усвідомлюють як Іван Світ?

Не раз, розглядаючи дослідження культури, а про них мова чи не в кожній розглянутій книжці, на думку приходили міркування доктора фізико-математичних наук **Олександра Боргардта**, висловлені у книзі «Дві культури» [7]. А останнім часом науковці і громадськість мали б прислухатись до позиції доктора фізико-математичних наук **Сергія Рябченка** (вперше я мав змогу ознайомитись з книгою О. Боргардта з особистої бібліотеки Сергія Михайловича), який, посилаючись на поклик **Миколи Хвильового** «Геть від Москви!», закликає науковців світу бойкотувати російських учених (Світогляд, 2022, №3). ■

Література

1. Ольга Хоменко. Далекосхідна одісея Івана Світа. – К.: Laurus, 2021. – 584 с.
2. Тамара Вронська, Олена Стяжкіна. Мінусники: покарані простором. – К.: Темпора, 2021. – 456 с.
3. Оксана Кісь. Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти». Львів, Дрогобич: Коло, 2020. 300 с.
4. Оксана Кісь. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.), Львів, 2012. 287 с.
5. Таня Малярчук. Забуття. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 256 с.
6. Валентин Шерстюк. Львів – Київ: піонери нових поліграфічних технологій у СРСР та Східній Європі. Світогляд, №5, с. 18-21, 2019.
7. Олександр Боргардт. Дві культури. Донецьк, 1999